

Η ρωσο-ελληνική διοίκηση: σχέδια για το καθεστώς του Αγίου Όρους μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο

της Λόρα Γκερντ, Δρ. Ιστορίας, ανώτατου επιστημονικού συνεργάτη του Τμήματος Παγκόσμιας Ιστορίας του Ινστιτούτου Αγίας Πετρούπολεως της Ρωσικής Ακαδημίας Επιστημών, υπηγήτριας της έδρας Βιβλικών Σπουδών της Φιλολογικής Σχολής του Κρατικού Πανεπιστημίου Αγίας Πετρούπολεως, καθηγήτριας της Θεολογικής Ακαδημίας Αγίας Πετρούπολεως

Κατά τη διάρκεια του 19ου αι. διαμορφώνεται ένα μοναδικό πνευματικό και πολιτισμικό φαινόμενο του ορθόδοξου κόσμου, το «ρωσικό» Άγιον Όρος. Επί δεκαετίες καταφθάνουν στο Άγιον Όρος Ρώσοι προσκυνητές, πολλοί εκ των οποίων αποφασίζουν δια παντός να συνδέσουν την τύχη τους με το Περιβόλι της Παναγίας. Περί τα μέσα του 19ου αι. υφίσταντο στη χερσόνησο τρία ρωσικά ιερά καθιδρύματα (η Μονή του Αγίου Παντελεήμονος, οι ιερές σκήτες του Προφήτη Ηλία και του Αποστόλου Ανδρέα του Πρωτοκλήτου) και πλήθος κελιών και καλυβών, στις οποίες ασκήτευαν μερικοί μοναχοί και δόκιμοι σε καθεμία. Ο ρωσικός αγιορείτικος μοναχισμός απολάμβανε αδιαλείπτως της υποστηρίξεως της ρωσικής διπλωματίας (της πρεσβείας στην Κωνσταντινούπολη και του προξενείου στη Θεσσαλονίκη). Συχνά οι πρόξενοι επισκέπτονταν το Άγιον Όρος, στηρίζοντας τους μοναχούς προσωπικά. Η ροή άφθονων χρηματικών προσφορών από τη Ρωσία, τα μετόχια στη Μόσχα, την Αγία Πετρούπολη και την Οδησό, καθώς και τα πολυάριθμα «θυγατρικά» ιερά καθιδρύματα των αγιορειτών (η Μονή του Νέου Άθωνος και η Μονή του Δευτέρου Άθωνος στον Καύκασο, τα μετόχια στην Παλαιστίνη, τη Σερβία και τον Λίβανο) μας επιτρέπουν να κάνουμε λόγο

για έναν ολόκληρο «αγιορείτικο κόσμο», για την επίδραση του «ρωσικού» Άθωνος πολύ πέραν του Αγίου Όρους.

Η Μονή του Αγίου Παντελεήμονα

Η Ιερά Σκήτη του Προφήτη Ηλία

Η Ιερά Σκήτη του Αγίου Ανδρέα

Στην Οθωμανική Αυτοκρατορία οι Ρώσοι αγιορείτες απολάμβαναν σχετικής ελευθερίας. Το καθεστώς τους, εξ απόψεως οθωμανικής νομοθεσίας, ήταν ακαθόριστο: δεν αναγνωρίζονταν ως αλλοδαποί, αλλά ταυτοχρόνως δεν έχαναν τα δικαιώματα της ρωσικής ιθαγένειας. Στην πραγματικότητα η πλειονότητά τους διατηρούσε τις ρωσικές ταυτότητες και από τις ρωσικές Αρχές αντιμετωπιζόνταν ως Ρώσοι υπήκοοι. Παράλληλα, υπήρχε το από έτους 1816 διάταγμα του αυτοκράτορα Αλεξάνδρου Α΄, σύμφωνα με το οποίο η μοναχική κουρά, που τελέσθηκε στο εξωτερικό, δεν αναγνωριζόταν ως έγκυρη στο έδαφος της Ρωσίας. Η αντιφατική αυτή νομοθεσία στο σύνολό της, αν και δημιουργούσε ενίοτε αφορμές για γραφειοκρατικά κωλύματα, ωστόσο στην πράξη οδηγούσε στο ότι οι Ρώσοι μοναχοί, προστατευόμενοι από τους διπλωμάτες, μπορούσαν με αρκετή ασφάλεια να δέχονται νέους αδελφούς και να εδραιώνονται στο Άγιον Όρος.

Η αύξηση του αριθμού των Ρώσων μοναχών (στις αρχές του 20^{ου} αι. ο αριθμός τους υπερέβη τα 4000 άτομα) προκάλεσε φόβους στους Έλληνες, οι οποίοι θεωρούσαν το Άγιον Όρος δικό τους έδαφος. Υπό συνθήκες οξύνσεως των εθνικών αντιθέσεων στα Βαλκάνια κατά το δεύτερο ήμισυ του 19^{ου} αι. ο σλαβικός και κυρίως ο ρωσικός μοναχισμός αντιμετωπιζόταν ως απειλή για τα εθνικά συμφέροντα της Ελλάδας. Οι Ρώσοι διπλωμάτες κατέβαλαν πολλές προσπάθειες, προκειμένου να πείσουν τον Πατριάρχη Ιωακείμ Β΄ να κατοχυρώσει για τη μονή του Αγίου Παντελεήμονος το 1873 το επίσημο καθεστώς ως «ρωσικής».

Η προσωπογραφία του έφιππου
Αλεξάνδρου Α'. Έργο του Φ. Κριούγκερ.
1837

Ο Πατριάρχης Ιωακείμ Β'
(1802-1878)

Ο Ελληνικός στρατός στο Άγιο Όρος.
Νοέμβριος του 1912

Το περίπλοκο πλέγμα αντιφάσεων έφτασε τη μέγιστη έντασή του προς το 1912, όταν εξερράγη ο Α΄ Βαλκανικός Πόλεμος. Τα χριστιανικά κράτη των Βαλκανίων αποφάσισαν για πρώτη φορά να αντιμετωπίσουν από κοινού την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Στις 2 Νοεμβρίου 1912 ελληνικό απόσπασμα με επικεφαλής τον Τηλέμαχο Κουρμούλη αποβιβάσθηκε στο αγιορείτικο λιμάνι της Δάφνης, όπου αναγνώσθηκε το βασιλικό διάταγμα περί καταλήψεως του Αγίου Όρους. Την επομένη, στις 3 Νοεμβρίου, στο Άγιον Όρος αποβιβάσθηκε απόσπασμα οκτακοσίων ανδρών. Εάν η απελευθέρωση του Αγίου Όρους για τους Έλληνες ήταν πραγματικό Πάσχα, στους Σλάβους μοναχούς προκάλεσε φόβους και ανησυχία. Θα τηρείται άραγε το άρθρο της Συνθήκης του Βερολίνου του 1878 σχετικά με την προστασία των αλλοδαπών μοναχών από τα προξενεία τους; Ποιο θα είναι το καθεστώς του Αγίου Όρους; Το τελευταίο ερώτημα αποτέλεσε αντικείμενο παρατεταμένων συζητήσεων. Αρχικώς, θα έπρεπε να επιλυθεί στο συνέδριο των μεγάλων δυνάμεων στο Λονδίνο τον Μάιο του 1913. Η Ρωσία υπερασπιζόταν κατηγορηματικά τη διεθνοποίηση του Αγίου Όρους ως κοινού κτήματος του ορθόδοξου κόσμου υπό την προστασία των έξι ορθόδοξων κρατών (Ρωσίας, Ελλάδος, Ρουμανίας, Σερβίας, Βουλγαρίας και Μαυροβουνίου). Η Βουλγαρία επίσης εντάχθηκε στον κατάλογο ως έχουσα δική της μονή στο Άγιον Όρος. Ισχυρή ήταν η ελπίδα για άρση του σχίσματος, που υπήρχε στις σχέσεις με την Κωνσταντινούπολη και είχε κηρυχθεί το 1872. Επομένως, προβλεπόταν πρώτον, να εξουδετερωθεί η κυριαρχία των Ελλήνων και δεύτερον, να προστατευθούν τα δικαιώματα των καταγόμενων από κάθε ορθόδοξο κράτος. Η ιδέα του διεθνούς καθεστώτος του Άθωνος ανήκε στο Ρώσο υπουργό Εξωτερικών Σ. Σαζόνοφ, ο οποίος επέμενε στην ουδετερότητα του Αγίου Όρους με παράλληλη διατήρησή του υπό την πνευματική εξουσία του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως.

Τα αρχεία διασώζουν μερικά σχέδια της μελλοντικής διαρθρώσεως του Αγίου Όρους. Το πρώτο εξ αυτών ανήκε στον γενικό πρόξενο στη Θεσσαλονίκη Α. Μπελιάγεφ. Καθένα από τα έξι ορθόδοξα κράτη θα έπρεπε να διορίσει από έναν αντιπρόσωπο, ο οποίος θα εδρεύει στο διοικητικό κέντρο του Αγίου Όρους, τις Καρυές. Αυτοί οι εντεταλμένοι θα απαρτίζουν συμβούλιο, το οποίο με επικεφαλής τον Ρώσο αντιπρόσωπο θα αντικαθιστούσε τον Τούρκο αξιωματούχο καϊμακάμη. Οι αρμοδιότητες των αντιπροσώπων θα ομοιάζουν με εκείνες των προξένων, οι οποίοι εκπροσωπούν τις χώρες. Το σχέδιο αυτό θα αποτελούσε εφαρμογή της παλαιάς ιδέας να ιδρυθεί στο Άγιον Όρος ρωσικό προξενείο, η οποία δεν υλοποιήθηκε τελικά κατά την οθωμανική περίοδο. Η πνευματική, δε, διοίκηση του Αγίου Όρους (Ιερά Κοινότητα) θα παρέμενε φυσικά ως και πριν.

Το δεύτερο σχέδιο ανήκε στον πρόξενο στη Μπίτολα της Μακεδονίας Α. Πετριάγεφ. Αυτό το σημείωμα, το οποίο κατά βάση επαναλαμβάνει τις θέσεις του σχεδίου του Μπελιάγεφ, προέβλεπε ότι ο Άθως δεν πρέπει να ενταχθεί στη σύνθεση κανενός εκ των ορθοδόξων κρατών. Η ανώτατη εξουσία θα έπρεπε να μένει στα χέρια του Πατριάρχη, ενώ η επίλυση επίμαχων ζητημάτων θα γίνεται κατόπιν συμφωνίας μεταξύ του Πατριαρχείου και του ρωσικού προξενείου, με συμμετοχή των διπλωματών των άλλων ορθοδόξων κρατών.

Το υπηρεσιακό σημείωμα του στελέχους της ρωσικής πρεσβείας στην Κωνσταντινούπολη Μπ. Σεραφίμοφ παραχωρούσε κυρίαρχη θέση στη ρωσική προστασία στο Άγιον Όρος. Τονίζοντας το γεγονός ότι οι μονές, που δεν ανήκαν σε Ρώσους, συντηρούνται είτε χάρη στους εράνους στο έδαφος της Ρωσίας, είτε χάρη στα εισοδήματα των κτημάτων, που και αυτά ευρίσκονταν στη Ρωσία, ο Σεραφίμοφ συμπεραίνει ότι χωρίς την υποστήριξη της αυτοκρατορίας τα μη ρωσικά ιερά καθιδρύματα θα ερημωθούν σύντομα. Με την πάροδο του χρόνου, θεωρούσε, ότι από τα δεκαεπτά ελληνικά μοναστήρια πολλά θα γίνουν ρωσικά και τότε, «αφού διατηρήσουν το παλιό ορθόδοξο αγιορείτικο τυπικό, οι μοναχοί μας θα βρεθούν σε καλύτερες συνθήκες». Όσον δε αφορά στην τρέχουσα διοικητική κατάσταση, τα ορθόδοξα κράτη θα πρέπει εναλλάξ να διορίζουν αντιπρόσωπό τους στο Άγιον Όρος. Επομένως, ο Άθως περιέρχεται υπό την προστασία της Ρωσίας, ενώ οι δυτικές δυνάμεις δεν πρέπει να αναμιγνύονται στις υποθέσεις ενός αμιγώς ορθόδοξου ιδρύματος.

Ένα ειδικό σχέδιο εισηγήθηκε ο νομικός σύμβουλος της ρωσικής πρεσβείας στην Κωνσταντινούπολη Α. Μαντελστάμ. Χωρίς να υπεισέρχεται στην εκκλησιαστική πτυχή του ζητήματος, πρότεινε ένα κείμενο νομικού περιεχομένου 48 σελίδων. Το Άγιον Όρος, σύμφωνα με το έγγραφο αυτό, κηρύσσεται ουδέτερο έδαφος υπό την πνευματική προστασία του Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως και τη συγκυριαρχία των έξι ορθοδόξων κρατών. Η πολιτική εξουσία στο Άγιον Όρος θα ασκείται από έξι επιτρόπους. Συνολικά θα είναι δώδεκα οι αντιπρόσωποι: πέντε από τη Ρωσία, τρεις από την Ελλάδα και ένας από τις υπόλοιπες χώρες. Στη διάθεσή τους οι επίτροποι θα έχουν χωροφυλακή, η οποία θα εξασφαλίζεται από τις χώρες κατ' αναλογία με τον αριθμό των αντιπροσώπων. Απεριόριστη πνευματική και περιορισμένη οικονομική εξουσία παρέχεται στη

Σύναξη, δηλαδή στη μοναχική αυτοδιοίκηση. Κατά τη γνώμη του Μαντελστάμ, η νέα Αθωνική Πολιτεία θα πρέπει να έχει όλα τα χαρακτηριστικά του κράτους: δικό της έδαφος, υπηκόους, εκτελεστική και δικαστική εξουσία. Μοναδικό κριτήριο για την αγιορείτικη υπηκοότητα θα αποτελεί ο τόπος διαμονής, ενώ οι προσκυνητές αναγνωρίζονται ως αλλοδαποί. Προς αντιπαραβολή ο Μαντελστάμ εξετάζει παραδείγματα άλλων κρατικών μορφωμάτων: τη Δημοκρατία της Κρακοβίας (1815), τη Μολδοβλαχία (1856), την Κρήτη (1899). Η συλλογική συγκυριαρχία των έξι κρατών με επικεφαλής τη Ρωσία θα επέτρεπε μελλοντικά να αποφευχθούν οι εθνικές συγκρούσεις.

Ο ειδικός στην εκκλησιαστική ιστορία καθηγητής Α. Ντιμιτρίεφσκι στο σχέδιό του επικεντρώνεται στην εκκλησιαστική πτυχή του ζητήματος. Από την άποψη του κανονικού δικαίου κρίνεται σημαντική η διατήρηση της εξουσίας του Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως. Ανεπίτρεπτη, όπως τόνιζε, είναι η προσάρτηση του Αγίου Όρους από τη ρωσική Αγιοτάτη Σύνοδο ή τον Αρχιεπίσκοπο Αθηνών. Σκόπιμη εύρισκε ο Ντιμιτρίεφσκι και τη διαίρεση των μονών σε κοινοβιακές και ιδιόρρυθμες. Όσον δε αφορά στην κοινοτική διοίκηση του Αγίου Όρους θεωρούσε απαραίτητο να επέλθουν ορισμένες τροποποιήσεις προς όφελος των Σλάβων μοναχών. Άκρως ανεπιθύμητη θεωρούσε την παρουσία επί του Άθωνος κοσμικών χωροφυλάκων.

Πώς αντιδρούσαν σε αυτά τα σχέδια οι άλλοι ενδιαφερόμενοι; Η μεγαλύτερη αντίσταση θα έπρεπε να αναμένεται από την πλευρά της κυβερνήσεως της Ελλάδος. Χωρίς ιδιαίτερες δυσκολίες πραγματοποιήθηκαν οι συνομιλίες με τον Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Γερμανό Ε'. Τόσο ο Έλληνας υπουργός Εξωτερικών Κορομηλάς, όσο και ο επικεφαλής της κυβερνήσεως Ε. Βενιζέλος στις συζητήσεις με τον Ρώσο απεσταλμένο στην Αθήνα Ε. Ντεμίντοφ εξέφρασαν την ετοιμότητα να

συζητήσουν το σχέδιο, ακόμη και να ανταποκριθούν στις ρωσικές προτάσεις. Μάλιστα, ο Βενιζέλος τόνιζε ότι οι ενδιαφερόμενες πλευρές εδώ, κατά τη γνώμη του, είναι μόνον η Ρωσία και η Ελλάδα. Θα μπορούσε επίσης να ανεχθεί συμμετοχή του Σέρβου εκπροσώπου, αλλά ήταν κατηγορηματικά αντίθετος στην παρουσία του Βουλγάρου.

Λιγότερο συνεννοήσιμοι ήσαν οι ελληνικές πνευματικές Αρχές. Ο μητροπολίτης Κιτίου (μετέπειτα Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως) Μελέτιος Μεταξάκης αντιτασσόταν έντονα κατά της συγκυριαρχίας. Όταν στο Άγιον Όρος κατέστησαν γνωστά τα σχέδια της ρωσικής κυβερνήσεως, αντιπροσωπεία των δεκαεπτά ελληνικών μονών υπέβαλε υπόμνημα στην Αθήνα και στους μετέχοντες στο Συνέδριο του Λονδίνου αιτούμενη την άμεση ένταξη της χερσονήσου στο ελληνικό κράτος. Αντιδρώντας σε αυτό στις 12 Μαΐου 1913 οι Ρώσοι μοναχοί απέστειλαν στους συνέδρους επιστολή τους, αιτούμενοι την ουδετερότητα του Άθωνος και τη διοργάνωση της αυτοδιοικήσεως ούτως ώστε να εκλέγεται ένας αντιπρόσωπος ανά 250-300 μοναχούς. Κατ' αυτόν τον τρόπο στο Συμβούλιο (Σύναξη) θα εξασφαλιζόταν η κυριαρχία των Ρώσων αντιπροσώπων.

Η συνθήκη του Λονδίνου της 17^{ης} Μαΐου 1913 ανέβαλε απλώς την επίλυση του ζητήματος του καθεστώτος του Αγίου Όρους. Τον Ιούλιο-Αύγουστο 1913 πραγματοποιήθηκε στο Λονδίνο Διάσκεψη σχετικά με τα αποτελέσματα των Βαλκανικών Πολέμων, όπου επίσης ηγέρθη και το ζήτημα του καθεστώτος του Άθωνος. Το ρωσικό σχέδιο διεθνοποίησης του Αγίου Όρους συνάντησε αντίδραση εκ μέρους της Αυστροουγγαρίας. Ως αποτέλεσμα ενεκρίθη μόνον το πρώτο μέρος του σχεδίου, σχετικά με την πνευματική εξουσία του Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως. Όσον δε αφορά στο δεύτερο μέρος, για το διεθνές καθεστώς του Αγίου Όρους, η απόφαση αναβλήθηκε εκ νέου. Δεν αντιμετωπίσθηκε το ζήτημα αυτό ούτε από τη Συνθήκη του Βουκουρεστίου στις 26 Αυγούστου 1913, όσον αφορά τα αποτελέσματα του Β' Βαλκανικού Πολέμου.

Ο Ρώσος Πρέσβης Μπ. Σεραφίμοφ με μοναχούς της Ιεράς Σκήτews Αγίου Ανδρέα. 1913 γ.

Ο Πατριάρχης Μελέτιος (1871-1935)

Ο Μιχαήλ Νικολάγεβιτς Γκιρς (1856-1932)

Τον Σεπτέμβριο του 1913 στο Άγιον Όρος απεστάλη σε επαγγελματικό ταξίδι ο Μπ. Σεραφίμοφ και βρήκε μια άκρως τεταμένη κατάσταση: ο αποδυναμωμένος εξαιτίας της απελάσεως των ονοματολατρών ρωσικός μοναχισμός ευρισκόταν σε συνεχή αγωνία για το μέλλον του. Η Ιερά Κοινότητα, εμπνευσμένη από τον Μελέτιο Μεταξάκη, απέστειλε εκ νέου τον Οκτώβριο αντιπροσωπεία στην Αθήνα αιτούμενη την άμεση ένταξη του Αγίου Όρους στην Ελλάδα. Ο Σεραφίμοφ θεωρούσε αδύνατη την εφαρμογή της συγκυριαρχίας υπό τις νέες συνθήκες. Αντί αυτής πρότεινε την εξασφάλιση στα ρωσικά ιερά καθιδρύματα του καθεστώτος της εξωεδαφικότητας, κάτι που θα τους εξομοίωνε με τα προξενικά ιδρύματα της Ρωσίας στο εξωτερικό, ενώ θα εξασφάλιζε στους ενασκούμενους σε αυτά ατομική ασυλία. Η πρόταση του Σεραφίμοφ ωστόσο δεν έτυχε εγκρίσεως από τη ρωσική πρεσβεία. Η τελευταία απόπειρα συζητήσεως του καθεστώτος του Άθωνος καταβλήθηκε τον Ιούλιο του 1914, όταν ο Βενιζέλος, ο οποίος χρειαζόταν τη βοήθεια της Ρωσίας, πρότεινε στον Ρώσο πρέσβη στην Κωνσταντινούπολη Μ. Γκιρς να δημιουργηθεί μια ρωσοελληνική διοίκηση του Αγίου Όρους, χωρίς τη συμμετοχή άλλων ορθοδόξων κρατών. Ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος για άλλη μια φορά ανέβαλε την επίλυση του ζητήματος.

Η ρωσική κυβέρνηση δεν αναγνώριζε την προσάρτηση του Αγίου Όρους στην Ελλάδα μέχρι και την επανάσταση του 1917. Το ζήτημα του καθεστώτος του Αγίου Όρους μπορεί να θεωρηθεί ότι επιλύθηκε οριστικά μόνον το 1926, όταν η ελληνική κυβέρνηση εξέδωσε την απόφαση ότι όλοι οι ενασκούμενοι στο Άγιον Όρος θα πρέπει να έχουν την ελληνική υπηκοότητα.